

Antje Jackelén som teolog

av Anders Brogren

(Artikeln tidigare publicerad i *Svensk Pastortidskrift* nr 10 och 11/2014.)

Som tidigare tämligen okänd i Sverige, åtminstone utanför Lunds stift, blev Antje Jackelén plötsligt ställd i strålkastarljuset. Ingen enkel situation. Har man då inte naturlig fallenhet för att leverera kristallklara *one-liners* blir det problem. Jackelén har, med rätt eller orätt, menat sig vara missuppfattad. De som anklagat henne för otydlighet har beskyllts för att vara okunniga. Själv har hon framhållit sina teologiska meriter och sin kompetens. Hon har varit sparsam med att »bjussa på sig själv» och vill i stället bli bedömd efter sin akademiska produktion.

Enligt verkförteckningen på Lund stifts hemsida har hon utöver herdabrevet och ett antal artiklar dock bara skrivit en enda bok, nämligen doktorsavhandlingen *Zeit und Ewigkeit, Die Frage der Zeit in Kirche, Naturwissenschaft und Theologie*. Om man vill lära känna henne som teolog blir det alltså till att plöja igenom detta *opus magnum*.

Disputationen ägde rum i Lund den 19 april 1999. Handledare var dåvarande professorn i systematisk teologi Werner Jeanrond. Som fakultetsopponent tjänstgjorde Pierre Bühler, systematisk teolog med inriktning på hermeneutik, särskilt Bultmann och Ricoeur, från universitetet i Zürich.

Avhandlingen är alltså skriven på tyska, ett språk som tyvärr numera inte ens alla akademiker kan ta till sig. Eftersom såväl respondent som handledare och opponenter hade tyska som modersmål, bör också disputationen ha ägt rum på tyska. Mentalt befann man sig i Tyskland, även om disputationen rent fysiskt ägde rum på svensk mark. Tänk, så det kan slumpa till sig i globaliseringens tidevarv!

Avhandlingen godkändes av en enhällig betygsnämnd som bestod av Marianne Thormählen, professor i engelsk litteratur i Lund, Arne Grøn från Köpenhamn, specialist inom hermeneutisk religionsfilosofi samt Trygve Wyller från Oslo, teolog med inriktning på vetenskapsteori.

Med disputationen väl överstånden gav Jackelén ut en förkortad och kraftigt bearbetad version av avhandlingen på svenska, *Tidsinställningar, Tiden i naturvetenskap och teologi* (Arcus förlag, 2000). Den ursprungliga avhandlingen trycktes i ett enkelt utförande i A4-format, men en andra upplaga i mer påkostat utförande gavs ut i Tyskland 2002. En amerikansk version, *Time & Eternity*, publicerades 2005. Min genomgång bygger på den första tyska samt den svenska versionen. Tyvärr saknas personregister i båda dessa versioner.

De stora frågorna

Avhandlingens rubrik väcker förväntningar. I motsats till många andra avhandlingar rör det sig inte om knappologi utan om stora, eviga frågor som vetter åt filosofin. Som *Vorverständnis* bör man då beakta Jackeléns bakgrund i Tyskland där universitetens systematiska teologi tillåts ha lösare tyglar.

Jackelén säger sig inte vilja utgå från filosofiska frågeställningar, men naturligtvis finns ändå en viss filosofi och en därmed förbunden begreppsbildning i botten. I hennes fall skönjer man den kontinentala filosofi som framför allt går tillbaka på Martin Heidegger, grunden för existensfilosofin i både tysk och fransk tappning. Det märks i motviljan mot att ställa upp definitioner (även om hon dessemellan inte är främmande för att ställa upp bestämda kriterier för vad hon skall godkänna). I stället vill hon vara inkännande gentemot de texter hon undersöker så som Heidegger söker sig fram på dunkla stigar mot upplysta gläntor i den existentiella skogen. Hon refererar visserligen, märkligt nog, inte till Heideggers grundläggande arbete *Sein und Zeit*, men via den tyska teologin är hon ändå indirekt påverkad.

Enligt Wikipedia inledde Jackelén sina teologiska studier 1974 vid *Kirchliche Hochschule Bethel* i Bielefeld. Denna skola hade då ännu inte fått examensrättigheter, vilket kan vara skälet till att hon 1977 flyttade över till universitetet i Tübingen, en verklig *hotspot* inom tysk teologi. Skaror av berömda teologer har varit knutna dit. Några exempel: Melancthon, Bengel, Hegel, Strauß, Beck, Barth, Bonhoeffer, Bultmann, Ratzinger. Där finns två teologiska fakulteter, en evangelisk och en katolsk, med sammanlagt ca 30 professorer.

Detta *Schlaraffenland* har dock Jackelén lämnat till förmån för de magrare svenska tegarna. Hon har inte tagit varning av Karl Barth som ansåg, visserligen på skämt, att ju längre norrut man reser desto mer bekymrade blir teologerna över »mörkrets rike», och när man till sist kommer till de skandinaviska länderna är allt ett mörker, där Gud strider mot Satan.

Det omdömet gällde dock en annan tid. Senare har skillnaden snarare bestått i de skilda filosofiska förutsättningarna. I Norden dominerade länge den analytiska filosofi där man betraktade kontinental existensfilosofi som något katten släpat in. Svenska teologer tvingades genomgå Hedenii stålbad. När Hedenius pläderade för att avskaffa de teologiska fakulteterna var t.o.m. den egna försörjningen i farozonen. I Uppsala hukade teologerna genom att publicera böcker om vad som är »rimligt» att tro. Efterhand har dock den kontinentala filosofin arbetat sig in även i svensk humaniora.

Inom teologin har det haft sin betydelse att den tyske katolske teologen Werner Jeanrond 1995 blev professor i systematisk teologi i Lund. Där kom Jackelén att bli hans doktorand. Jeanrond hade tagit sin doktorsgrad vid universitetet i Chicago och då haft självaste Paul Ricoeur som handledare, något som avspeglas även i Jackeléns

avhandling som sedan beredde vägen för henne till en lärartjänst vid det seminarium som *Evangelical Lutheran Church in America* driver i Chicago.

Jackelén har alltså inte dragit sig för utmaningar och uppbrott. Hon vill söka nya vägar. Inte minst gäller det hennes val av avhandlingsämne, som vittnar om oräddhet och en sympatisk nyfikenhet. Hon vill bidra till den viktiga dialogen mellan tro och vetande, mellan religion och naturvetenskap. Med ordet »religion» menar Jackelén då detsamma som Schleiermacher, nämligen kristendom, framför allt i nordeuropeisk protestantisk skepnad. Den som väntar sig något om förhållandet mellan naturvetenskap och andra religioner, islam, hinduism osv., väntar förgäves, detta trots Jackeléns dokumenterade intresse för dialog med andra religioner.

De två kulturerna

Frågan om förhållandet till naturvetenskapen har varit en skavande sten i skon för humanister under mer än ett sekel. Pressad av den naturvetenskapliga expansionen försökte redan Wilhelm Dilthey i slutet av 1800-talet finna ett autonomt utrymme för *Geisteswissenschaften* genom att skilja mellan människans yttre och inre erfarenhetsfär. I sin berömda Cambridgeföreläsning 1959 talade C.P. Snow om »De två kulturerna», något som i Sverige uppfattades som en konflikt mellan naturvetenskap och humaniora, medan Snow snarare önskade större bildning så att naturvetarna skaffade sig en viss humanistisk allmänbildning (hur många naturvetare har läst något av Shakespeare?) och humanisterna bibringades någon insikt i naturvetenskap (hur många humanister känner till termodynamikens andra huvudsats?).

Man kan säga att Jackelén önskar överbrygga klyftan mellan dessa två kulturer. Hon vill undersöka begreppen »tid» och »evighet» i kyrkliga och teologiska texter samt i naturvetenskapen. Det är så hon presenterar uppgiften i avhandlingens tyska version. I den svenska versionen förklarar hon dessutom att hon inte anser sig behöva ställa upp någon definition på tid och evighet för att kunna säga något om hur de två hänger ihop. I första hand vill hon se på relationer. Man anar Gadamers obundna kunskapssökande i bakgrunden eller Aristoteles uppfattning att man skall anpassa metoden efter problemet.

»Jag lovar inte att det är enkelt rakt igenom», skriver Jackelén i en något elitistisk ton, »men jag hoppas att vägen genom de följande [i den svenska versionen] fem kapitlen ska bjuda på utsikt över en mångfald av relationer.» Det låter visserligen spännande, men när avhandlingen börjar rulla igång blir det ändå fråga om en traditionell undersökning. Som väntat går det inte att undersöka relationer innan man lokaliserat de entiteter som skall relatera till varandra.

Systematiskt tröskar sig Jackelén igenom olika sorters materia: psalmer, Gamla testamentet, Nya testamentet, några teologer (företrädesvis tyska protestantiska) samt slutligen naturvetenskapen representerad av fysiken. Den brännande frågan om

»religion» och biologi och om tidsfaktorn i evolutionen och molekylärbiologin går hon inte in på.

Den narrativa förståelsen

Hur förutsättningslös Jackelén än vill vara blir det ändå fråga om att välja en viss metod när hon skall ta reda på vad kyrkliga texter har att säga om tiden. I anslutning till Ricoeur (som var Jeanronds handledare i Chicago) och dennes mest berömda verk *Temps et récit* (Jackelén använder den amerikanska översättningen) hävdar hon att tiden måste förmedlas genom berättande. Den narrativa förståelsen »*gebührt Vorrang gegenüber narratologischer Rationalität*». Jackelén hänvisar till att Ricoeur liknar förståelse vid en picknick där författaren står för orden medan läsaren bidrar med meningen, vilket låter något egendomligt för en svensk läsare. Här tycks föreligga en översättningsmiss. På en fransk *pique-nique* bidrar varje deltagare med mat och dryck, men inte på en engelsk *picnic* eller en svensk *picknick*. Vad Ricoeur syftar på är snarare vad vi kallar för knytkalas.

Bakom Ricoeur finns den kantianska traditionen. Vi kommer aldrig åt verkligheten utan tvingas ta del av den genom berättelser, som samtidigt är tolkningar. På det sättet arbetar Jackelén. Bibeln finns visserligen med i bakgrunden men tjänar i tolkat skick snarast som leverantör av material av vilket man sedan kan konstruera en trosuppfattning.

Jackelén anknyter alltså till Ricoeur, som var uppvuxen inom den franska reformerta protestantismen och betraktade sig som tillhörig denna tradition. Här finns en gemensam hermeneutisk verkningshistoria. Jackelén tycks ha en liknande kyrklig bakgrund. Hon har vuxit upp i en mindre stad i Ruhrområdet. Även om hon varit ganska förtegen om sina personliga förhållanden kan vi utgå från att hennes kyrkliga uppväxtmiljö är *Evangelische Kirchengemeinde Herdecke*, en församling som ingår i *Evangelische Kirche von Westfalen*, en av Tysklands unierade landskyrkor. Denna kyrka är synodal, inte episkopal, tänkt »underifrån» med församlingar som styrs av presbyterier. Det är sålunda en ödets ironi att Jackelén själv råkat bli biskop i en kyrka som i sin kyrkoordning själv definierar sig som såväl luthersk som episkopal!

Många psalmer

När Jackelén skall undersöka vad kyrkliga texter säger om tiden går hon grundligt tillväga. Hon har till att börja med letat efter tidsindikatorer i inte mindre än sex olika psalmböcker, två tyska, två australiensiska och två svenska, innehållande sammanlagt 3146 psalmer. Hon har räknat antalet av olika signalord och sedan sorterat dessa allt eftersom de har bäring på tid resp. evighet samt sedan beräknat deras procentandel av samtliga förekomster. Hon redovisar även proportionerna för tids- resp. evighetsterminologin i varje psalmbok. Med andra ord ett stort manuellt arbete eftersom det gjordes på 90-talet då det förmodligen inte fanns dagens möjligheter att göra sökningar med datorns hjälp.

I avhandlingens förkortade svenska version inskränker hon sig emellertid till de svenska psalmerna, något som tacksamt noteras av den som aldrig ens varit i närheten av en australiensisk psalmbok. Det är då fråga om *Den Svenska Psalmboken* 1986 och *Psalmer i 90-talet*.

I sin analys finner Jackelén att »evigheten i stor utsträckning har mist sin privilegierade ställning». Nyare psalmer talar mindre om evigheten. Hon sätter detta i samband med tidsbrist, stress och utbrändhet. Kanske skulle hon ha påpekat att detta i så fall framför allt gäller den västeuropeiska medelklass som lever i materiell välmåga. Annorlunda är det för många i utanförskap, gamla, sjuka, arbetslösa, som upplever att dagarna är långa men som kanske också är mer öppna för evighetsaspekten.

En viktig metodisk invändning är att man, i Ricoeurs anda, måste ta hänsyn till receptionen. Bara för att en kommitté och ett kyrkomöte släppt fram en viss psalm är det inte säkert att den nått gudstjänstfirarnas hjärtan. I en psalmbok finns en hel del dött gods. En del av de psalmer Jackelén citerar måste räknas dit.

En tydlig trend, redan på 90-talet när Jackelén skrev sin avhandling, är dessutom att den officiella psalmboken (liksom orgeln) mist sin auktoritativa ställning. Numera sjungs, och dominerar ibland, lovsånger och Taizésånger, på 90-talet med hjälp av tryckta häften, stenciler och over-headprojektorer, sånger som i sin grundhållning förutsätter en transcendent evighet. Dessutom expanderar kristendomen i »syd» och då inte i någon liberal distanserad västerländsk tappning. Situationen är mer komplex än vad Jackelén redovisar.

Psalmerna lämnar inte något entydigt svar på frågan om Gud är bortom tiden eller innanför den, konstaterar Jackelén. Logiskt rationellt går det inte ihop, tycker hon och tar därför i stället sin tillflykt till en i avhandlingen återkommande dansmetafor. »Tid och evighet förefaller vara ett par i en kosmisk dans, som rör sig snurrande och pulserande med och mot varandra.» Mer om detta senare.

Tyska teologer granskas

Avhandlingens andra kapitel handlar om tidsbegreppet i bibel och teologi. Först redogör Jackelén för tidsbegreppet som det framställs av Carl Heinz Ratschow, som var både gammaltestamentlig exeget och systematiker. Från honom har hon uppenbarligen hämtat sina tankar om den moderna människans tidsbrist. Hos Ratschow finner hon en utgångspunkt för samtalet med den moderna naturvetenskapen.

Därefter polemiserar hon mot Gerhard von Rad, som betonar den unika historiska utvecklingen i Gamla testamentet utifrån en linjär tidsuppfattning. Jackelén anser att von Rad är ensidig. I stället vill hon se en cyklisk tidsuppfattning vid sidan av den linjära och ställer då »Jahvisten» (cyklisk) mot »prästkodex» (linjär). Men gör hon

sig då inte skyldig till att »blanda äpplen och päron»? Tid i betydelsen av regelbundet återkommande årstider med sin betydelse för jordbruk och livsmedelsproduktion är en helt annan kategori än den tid som i Bibeln sträcker sig från skapelse till fulländning, även om själva ordet »tid» råkar förekomma i båda sammanhangen.

Jackelén hävdar att Bibeln inte presenterar någon sammanhållen tidsuppfattning. Där funderas inte över tidens väsen eller evigheten i sig. Varför vill hon då dra en lans för cyklisk tid? Vad syftar hon på? Är det Hesiodos tidsåldrar som avlöser varandra? Är det Nietzsches konstaterande att allt som hänt åter kommer att inträffa? Eller ett pulserande universum? Ännu för tio år sedan talade fysiker om oändligt upprepade förintelser i *The Big Crunch* följda av oändligt många pånyttfödelser i återkommande *Big Bangs*, men sådana spekulationer har upphört sedan man påvisat förekomsten av mörk materia och mörk energi.

I ett följande avsnitt polemiserar hon mot den uteslutande linjära tidsuppfattningen i Oscar Cullmans *Christus und die Zeit* (1946). I stället refererar hon med gillande några teologer, förmodligen hennes tidigare lärare, i Tübingen, Ingolf U. Dalferth, Eberhard Jüngel och, i viss mån, Hans Küng samt Wolfhart Pannenberg (som hon dock inte kommit att följa i äktenskapsfrågan). Även katolska teologer som Karl Rahner och Hans Urs von Balthasar passerar revy.

Med vissa reservationer anför Jackelén den nytestamentliga exegeten Eta Linnemann, som i sin 1975 utgivna artikel *Zeitansage und Zeitvorstellung in der Verkündigung Jesu* tar upp frågan om hur Guds rike kan vara närvarande i nuet och samtidigt vänta i framtiden. Jo, det är möjligt, menar Linnemann. Påverkad av Heidegger och Bultmann anser hon att man kan uppfatta tiden som (håll i er!) »*Zeit-zu, Sein bei, Gegen-wart*». Det kronologiska tidsbegreppet (*chronos*) är oegentligt och exkluderande medan *kairos* är det ursprungliga. Jackelén tycker visserligen att Linnemanns resonemang har sina poänger, men med sund skepsis inser hon också att det är något spekulativt och leder till ökad oklarhet om vad tid egentligen är.

Exkurs om Bultmann

Inom parentes kan jag nämna att Eta Linnemann i november 1977 upplevde något som radikalt förändrade henne. Hon kom till tro på Jesus. Det medförde att hon förkastade Heidegger, Bultmann och den historisk-kritiska metoden och tog avstånd från det mesta av vad hon tidigare publicerat (i förordet till *Original oder Fälschung*, 1994). I sin bok *Was ist glaubwürdig – die Bibel oder die Bibelkritik?* (2007, sid. 13, not 4) påstår Linnemann att även Bultmann ångrat sig på dödsbädden:

»Angående Rudolf Bultmann kan jag inte underlåta att berätta att han omvände sig innan han dog och bad då sina lärjungar och studenter om förlåtelse. Vittne är Ernst Käsemann som före sin död förklarade att han tyvärr inte kunde följa sin läromästare i detta avseende. Jag har själv talat med en person som hört det från Käsemann men som inte vill ha sin identitet röjd (min övers.).»

Även under sitt bibelkritiska liv hade Bultmann alltid identifierat sig med kyrkan. Gustaf Wingren berättade en gång för mig att han var med om en gudstjänst i Marburg där Bultmann tjänstgjorde som kyrkvård och med sin karaktäristiska haltande gång gick omkring och tog upp kollekten.

Den absoluta döden

Efter denna genomgång kommer Jackelén fram till något som tycks vara mycket angeläget för henne, nämligen att döden är »absolut». »Den som inte tar döden på allvar kan inte heller ta dödens död, dvs. Kristi uppståndelse, på allvar. --- Döden kan inte kringgås genom att hävda själens odödlighet.» Hon stöder sig på Jüngel och sin handledare Werner Jeanrond. Ett citat från Jeanrond innehåller en, möjligen omedveten, lustighet: »Det är livsfarligt för oss att tala vårdslöst om vår död.» Även den allestädes närvarande sociologen Zygmunt Bauman är här med på ett hörn.

Tanken om döden som relationslöshet samt talet om »*Schon – Noch-nicht*» är förmodligen, via hennes lärare, hämtat från Heidegger, som på sitt oefterhärmliga vis mediterar om detta i *Sein und Zeit*. Uttrycket »redan här – ännu inte» har även blivit känt i teologkretsar genom Oscar Cullmann.

Anmärkningsvärt är att, när Jackelén i avhandlingens första del citerar bl.a. ur den svenska psalmboken, undviker hon sådant som pekar på en fortsatt tillvaro efter dödsögonblicket. Emellertid inser hon att ett problem infinner sig, nämligen huruvida det kan finnas en kontinuitet mellan den som upphör att existera i döden och den som blir levande på uppståndelsens dag. Hon tänker sig två möjligheter, antingen att Gud skapar en ny människa, dvs. en kopia, som är identisk med den gamla eller att den mänskliga identiteten bevaras i Guds minne. Av dessa två föredrar hon den andra möjligheten och gör jämförelsen med en dator som kan lagra en stor mängd uppgifter. Gud borde på samma sätt kunna lagra otaliga människors identitet i sitt minne. Det är en uppfattning som annars är mest känd genom Jehovas vittnen.

Även i sitt herdabrev till Lunds stift, *Gud är större* (2011), förnekar Jackelén att människan har en odödlig själ. Att denna uppfattning är obiblisk och går emot den kristna kyrkans lärotradition har jag visat i SPT 15/16/2013, sid. 472 ff., där jag även tecknat bakgrunden till den heldödsteori som uppstod bland vissa teologer under 1900-talet.

Att i anslutning till Levinas beteckna evigheten som »tidens andra» kan först tyckas vara ett dunkelt påstående, men det ligger faktiskt något i det. I sitt förord tackar Jackelén docent Rune Söderlund för »*zahlreiche interessante Gespräche*». Hon skulle också kunna hänvisa till Söderlunds utredning *Döden, tiden och evigheten* (ingår i *Tro och tradition*, Festskrift till Bengt Hägglund, 1985). Där kan man inhämta att såväl klassisk romersk som luthersk teologi, exemplifierad av Thomas av Aquino resp. Quenstedt och Schartau, anser att »evighet» i betydelsen tidlöshet är en av Guds egenskaper, som endast Gud äger (ett »tidens andra» om man

vill citera Levinas). För människan gäller att tiden fortsätter efter döden, medan senare tiders uppfattning om döden som porten till en tidlös existens avvisas av dessa äldre teologer. Thomas föreställning om *aevum* som en existensform där änglar och helgon befinner sig redovisas av Jackelén i hennes avslutande kritik av Moltmann (i avhandlingens tyska version).

Relativitetsteori, kvantfysik och kosmologi

Avhandlingens tredje kapitel med titeln *Zeit in naturwissenschaftlicher Theoriebildung* redogör för den naturvetenskapliga diskursen. Jackelén begränsar sig emellertid till fysiken och går inte in på de viktiga biologiska frågorna.

Väl medveten om mina begränsade fysikkunskaper har jag låtit min naturvetenskaplige vän Allan Emrén läsa motsvarande kapitel i den svenska upplagan.

Enligt Allan är Jackeléns framställning »en väldigt bra sammanfattning av relativitetsteori och kvantfysik på ett lättbegripligt sätt». Han konstaterar att texten inte så mycket handlar om tiden som om tidens pil. Alltså detta att vi upplever en gräns, nuet, mellan förflutet och framtid, och att nuet rör sig i en bestämd riktning. Det diskuteras dock inte vad svagheter i teorierna kan få för konsekvenser för vår förståelse av verkligheten. Allan tänker på sådant som att vi upplever oss kunna påverka framtiden men inte det förflutna. Hur låsta eller fria är dessa? Är upplevelsen en verklighet eller en illusion? Jackelén beskriver genomgående tiden som en topologisk linje. Men tänk om tiden är multidimensionell? Om man inte bara kan säga »en timma framåt i tiden», utan även t.ex. »en timma framåt och tjugo minuter uppåt i tiden», påpekar Allan.

Allan kommenterar en rad detaljer, av vilka jag här bara tar upp ett fåtal. Han påpekar att relativitetsteorin inte hindrar att information (eller materia) kan flyttas snabbare än ljuset. Materia som rör sig snabbare än ljuset kan nå hur hög hastighet som helst, men kan sedan inte bromsas ner till ljushastigheten. Sökande efter sådan materia (tachyoner) har hittills inte gett resultat.

Jackeléns påstående att kvantteorin endast gäller för det som är av subatomär storleksordning är »mycket fel». Kvantfysiken gäller alla storleksordningar. Flytande helium-4 får sina underliga egenskaper på grund av kvanteffekter i litervis med vätska. Ljusbrytning i linser är likaså kvantfenomen i makroskopisk skala, för att nämna bara ett par exempel.

Hawkings spekulationer frigör sig inte från behovet av en skapare. Hawkings gör ett logiskt felslut, men dess karaktär gränsar snarare till filosofi än till naturvetenskap. Det hela hänger ihop med matematikens transformationsteorier. En gränslöshet befriar inte från behovet av en orsak. I ett kontinuerligt n -dimensionellt rum kan man alltid finna en transformation som avbildar ett oändligt (eller på annat sätt gränslöst)

rum som ett ändligt. Därmed finns också ett »utanför» (transfinit aritmetik), varför det transformerade rummet kräver en orsak.

Tanken om »kunskapsluckornas Gud» har ju ofta framförts, skriver Allan vidare, men den innehåller ett logiskt felslut. Idén förutsätter att »all tänkbar kunskap» bildar en ändlig mängd. Allteftersom den fylls ut, blir »Guds luckor» färre, och till slut finns inte något utrymme för Gud. Men det finns inget belägg för att vi har att göra med en ändlig mängd av kunskap. Sedan 1850-talet har antalet kända kunskapsluckor ökat snabbare än själva (den exploderande) kunskapen. Vi vet också genom Turings teorem att vi aldrig kommer att kunna förstå universum helt. Den »igentäppning av luckorna» som förekommit har inte skjutit undan Gud utan istället skjutit ateistens problem längre ut på okunskapens gungfly. Samtidigt har tanken på Gud kunnat flytta in på fastare mark i själva kunskapens kärna, enligt Allan.

Jackeléns utläggning om värmedöden är felaktig. Den hade visserligen sin giltighet under andra hälften av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet, men i ett slutet och isolerat system sker en ständig entropiökning, något som skulle leda fram till värmedöd om universum hade varit ett (i termodynamisk mening) slutet och isolerat system. Skall man uttrycka sig strikt är entropin ett mått på (logaritmen av) antalet sätt materia och strålning i systemet kan omfördelas mellan tillgängliga tillstånd. Vid konstant energi (inget utbyte av energi med omgivningen) är antalet tillstånd ungefär proportionellt mot sjätte potensen på volymen. Så i ett expanderande universum ökar ständigt avståndet mellan materien och värmedöden. Universum befann sig i värmedöden när det var nytt, men det »vaknade till liv».

»Tid kan bara uppfattas i samband med materians existens», skriver Jackelén. Men det kan vi inte veta. Vad menas i så fall med »materia»? Om universum genomgick en inflationsperiod, så bestod det av »falskt vakuum». Där fanns i så fall tid. Men var det materia? Och hur är det med vårt nuvarande vakuum, med dess fluktuationer?

Så långt Allan Emrén. Mer finns att läsa i hans bok *Fotspår i kosmos* (2012).

I avhandlingens fjärde och avslutande kapitel behandlar Jackelén den kände skotske presbyterianen Thomas F. Torrance, pionjär vad gäller förhållandet teologi-naturvetenskap. Jackelén invänder mot att Torrance förenar en ontologisk och en dynamisk uppfattning om Gud, tiden och rummet. Den likaledes reformerte Colin Gunton, som är påverkad av Torrance, får däremot beröm för sin strävan att förena trinitarisk teologi med naturvetenskap. Dock är Jackelén i politiskt korrekt anda skeptisk till att Gunton ansluter sig till tanken att det var den kristna världsuppfattningen som åstadkom att naturvetenskapen utvecklades i västerlandet och inte i den under medeltiden så blomstrande muslimska kulturen. Gunton »*erscheint mir eher naiv*». Emellertid finns mycket som talar för att Gunton har rätt. Se t.ex. Stanley Jaki, *The Origin of Science and the Science of its Origins* (1978), Rodney Stark, *The Victory of Reason* (2005) och Thomas E. Woods, *How the Catholic Church Built Western Civilization* (2005, se SPT 16/2007,

s.490 ff.) samt vad gäller påverkan från den muslimska civilisationen Sylvain Gouguenheim, *Aristote au mont Saint-Michel, Les racines grecques de l'Europe chrétienne* (2008, se SPT 11/2010, s. 349 ff.)!

Andra anglo-saxiska teologer som Guntons lärare Robert Jenson samt Alister McGrath och John Polkinghorne skymtar förbi liksom science-fictionbetonade fysiker som Frank Tipler och Freeman Dyson.

Eskatologisk modell

Jackelén konstaterar att det finns tre olika sätt att uppfatta tiden. Den kvantitativa modellen, alltså att sekund läggs till sekund, år till år, har en tendens till totalitära tendenser eftersom den inte ger plats för det som är annorlunda. Den ontologiska, som finns hos Augustinus (och alltså även hos Thomas av Aquino, Quenstedt och Schartau) och där evigheten står utanför tiden är statisk, hierarkisk, rigid, avskiljer gudsrelationen från det offentliga och politiska. Dessa båda tidsbegrepp uppfyller alltså inte de politiskt korrekta krav som Jackelén uppställer och förkastas därför. Jackelén föredrar i stället en eskatologisk modell.

Så kan man gå till väga i valfrihetens samhälle. Man ställer upp en kravspecifikation för att en teologi skall bli »godkänd» i stället för att så förutsättningslöst som möjligt närma sig det som skall undersökas. På så sätt får man fram det önskade resultatet. Så går Jackelén till väga flera gånger. Det kan gälla såväl synen på livet efter detta som omtolkningen av äktenskapet.

Den eskatologiska modellen innebär att en hel del refererande av Jürgen Moltmann, som hon dock har en kritisk distans till när hon betecknar honom som alltför »jordcentrerad». Moltmann lämnar nämligen läsaren i sticket när det gäller att formulera en teologi om tiden. Jackelén konstaterar att försöken att uttrycka dynamiken i att Gud både är den kommande och den som redan kommit spränger de rationella begreppens gränser. Man måste därför söka sig andra uttryck, anser hon.

Hennes eskatologi tycks emellertid utspela sig i ett monistiskt universum där onda makter lyser med sin frånvaro. För att inte tala om att Jesus lyser med sin frånvaro. Jackelén skriver 25 sidor om eskatologi utan att nämna begreppet *parousia* med dess dubbla innebörd av Kristi närvaro och Kristi tillkommelse. I parusin finns ju förhållandet »*Schon – Noch-nicht*», omedelbarhet och förväntan, eller med orden ur nattvardsmässans liturgi: »Din död förkunnar vi, Herre, din uppståndelse bekänner vi till dess du kommer åter i härlighet.»

Bjuder upp till dans

Redan Moltmann, i *Gott in der Schöpfung*, använder sig av den dansmetafor, som flera gånger tidigare dykt upp i Jackeléns avhandling och som kanske betonas än mer i den svenska versionen. Hon skriver: »Där den ontologiska och speciellt den

kvantitativa modellen håller sig med avskalade geometriska figurer bjuder den eskatologiska modellen på invecklade dansfigurer. Naturligtvis är det skillnad mellan stela linjer och dansens rörelser. Ändå råder inget strikt motsatsförhållande dem emellan. Dans varken utesluter eller motsäger geometri. Tvärtom, geometrin finns i dansen. Utan något som helst sinne för geometri skulle dansens njutning sannolikt vara obefintlig. Men i förhållande till den nakna geometrin har dansen ett övertag när det gäller att hitta uttrycksformer för relationer som präglas av dynamik och komplexitet. Och detta övertag behövs. Inte bara för att beskriva relationen mellan tid och evighet utan för att ge en så träffande beskrivning som möjligt av den värld vi lever i.» Man anar här även ett eko av den på sin tid så populära *De dansande WuLi-mästarna* av Gary Zukav (1979).

Om Jackeléns dansmetafor är klarläggande eller rent nonsens får läsaren själv avgöra. Uppenbarligen tycker hon om att dansa. Eftersom jag själv inte är så dansant känner jag mig något exkluderad, även om jag i och för sig alltid kan klämma fram några schottisar ur mitt dragspel. Hur skulle det i stället vara med en musikmetafor?

Eller varför inte den klassiska påsmetaforen (från Hasse Alfredssons monolog om pastor Jansson)? Jackelén anför att tiden i såväl Gamla som Nya testamentet definieras utifrån sitt innehåll. Det viktiga är vad man fyller den med. Så är det också med en påse.

Som göteborgare kanske jag dock föredrar den mer dynamiska spårvagnsmetaforen. Vagnen kommer från en okänd förort och slingrar sig fram genom stadens gator. Människor stiger på och av efter linjen, föds och dör, åker några hållplatser bredvid »den Andre», medan vagnen själv fortsätter mot det fjärran Angered.

Det är bara fantasin, eller rättare sagt bristen på fantasi, som sätter gränser.

Slutsatser

Vad blir då resultatet när Jackelén skall knyta ihop säcken efter sin vittomfattande undersökning om tid och evighet? Lyckas hon förena naturvetenskap och »religion»? Är det inte så att naturvetenskapen har utvecklats just för att den hållit sig åtskild från religionen? Men religionen, dvs. kristendomen, har däremot mycket att hämta från naturvetenskapen. Den kan t.ex. belysa såväl skapelseberättelsen som eskatologiska skeenden. Förhållandet är asymmetriskt.

Jesuiten Georges Lemaître firade först morgonmässan och sedan »uppfann» han Big Bang-teorin. Men han var noga med att inte blanda in sin kristna tro i vetenskapen, även om man gärna vill tro att han inspirerades av Bibelns skapelseberättelse i sitt undermedvetnas hermeneutik.

Därtill är den naturvetenskapliga verklighetsbeskrivningen svår att applicera på en teologi som bakom tolkningar av berättelser misstror sin egen förmåga att uppfatta

tillvaron. Eller är det jag som har missuppfattat saken? Eller Jackelén som inte lyckats förmedla sina tankar på ett begripligt sätt?

Efter all nedlagd möda kommer så Jackelén fram till att hon ställts inför en omöjlig uppgift. Det är inte möjligt att rent abstrakt konstruera en teologi om tiden. Däremot är det viktigt med berättelsen om relationen till den Andre. Återstår så dansmetaforen. Dansen är »en möjlig berättelse om tiden». Det är vad hennes förutsättningslösa och definitionsfria undersökning utmynnar alltså i. Avhandlingen utmynnar i det slag av klimax som brukar förknippas med det landskap jag tidigare var bosatt i.

Det är en enorm, närmast omöjlig, uppgift Jackelén tagit på sig, nämligen att utreda frågan om tiden i kyrka, teologi och naturvetenskap. Avhandlingens underrubrik är ju *Die Frage der Zeit in Kirche, Naturwissenschaft und Theologie*. Visserligen har hon i praktiken begränsat sig. Vad gäller kyrkans tro har hon endast granskat sex psalmböcker. Hennes undersökning av teologin omfattar en mycket smal sektor, främst några nutida protestantiska teologer från hennes eget sammanhang. I fråga om naturvetenskapen lyckas hon inte åstadkomma någon syntes. Man hade väntat sig en helhetssyn men det bidde en tummetott.

Kanske hade det varit bättre om Jackelén redan från början nöjt sig med en mera begränsad målsättning. Jämför t.ex. med Lennart Koskinen som också skrivit en avhandling om tid och evighet men då begränsat sig till Sören Kierkegaard, existensfilosofins urfader.

I *Dagens Industri* 2013-11-08 fällde förbundet Humanisternas ordförande Christer Sturmark ett omdöme om Jackelén: »Eftersom hennes teologi inte säger något alls så gör den heller ingen skada.» Visst ligger det något i Sturmarks iakttagelse (som inte syftar på hennes avhandling utan på hennes offentliga framträdanden i samband med ärkebiskopsvalet), men det är kanske ändå orättvist att avfärda henne så lättvindigt. Tvärtom finns hos henne en sympatisk öppenhet för tillvarons stora frågor. Friskt vågat är hälften vunnet.

Det ligger ett avsevärt arbete bakom denna avhandling. Jackelén har försökt att förnya avhandlingsgenren. Det skall hon ha ett erkännande för. Hon har insett att »*grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum*» och därför i Heideggers anda försökt följa en ny stig genom skogen, tyvärr dock utan att träffa på den upplysta gläntan. Ett annat Faustcitrat kommer i tankarna: »*Wer immer strebend sich bemüht, Den können wir erlösen.*»

I sin slutreflektion känner sig Jackelén lockad av »*ein Weiterdenken in Richtung mystischer Zeiterfahrung*». Ja, det vore kanske något att ägna sig åt! Jag önskar Antje Jackelén lycka till med vidare forskning inom mystikens värld!